

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

ЗА СВОБОДУ

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ДІАЛОГ ТА СПРОБИ ПОРОЗУМІННЯ

поляків за свою державність і соборність земель. Незважаючи на протилежність прагнень у цій війні, треба належно пошановувати загиблих супротивників, як це прийнято в цивілізованому світі. Крім того, польський військовий пантеон періоду війни 1918–1919 рр. є одним із найкрасивіших військових некрополів Європи і пам'яткою історико-меморіальної та культурної спадщини України й Польщі.

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ВОЛИНСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНЦІВ ТА ПОЛЯКІВ

Латинським поняттям *memoria* історики окреслюють «пам'ять» у всіх виявах цього різноаспектного явища. *Memoria* – це і здатність людської свідомості утримувати знання про пережите, про людей, які померли чи відсутні; це і сам спогад, а точніше згадування, відтворення у свідомості, думках, розповідях подій та образів минулого. У цьому сенсі пам'ятати – це відживлювати минуле, робити його частиною сучасності. На переконання Юлії Арнаутової, суспільство неспроможне функціонувати без спогадів²⁸⁹.

Численні дослідження істориків, мистецтвознавців та фахівців інших напрямів, присвячені «місцям», «формам», практикам» колективної пам'яті допомагають зрозуміти мотиви меморіалізації історичних подій, усвідомити навіщо та як ми пам'ятаємо минуле (особливо травматичне минуле), визнати пов'язаність рефлексій щодо минулого з ідеологічними та політичними запитами сучасності. Меморіалізація переслідує та реалізує надважливу ідеологічну функцію – закріпити в масовій свідомості ту чи іншу версію історію, ті чи інші інтерпретації та історичне право на певні території. Адже не випадково ксьондз Анджей Пузон твердив: «Батьківщина – це люди і могили, і Польща є там, де польські цвинтарі»²⁹⁰. Попри те, що ці терени нині є невід'ємною частиною України, частина польського суспільства і далі вбачає в них одвічні польські території. Тут ми маємо справу зі сприйняттям історичної події як уроку, як досвіду, як шансу до змін, як перестороги недопущення такого в майбутньому.

Нині ми констатуємо активність меморативних практик на території усієї Польщі, пов'язаних із вшануванням жертв українсько-польського протистояння на Волині, Східній Галичині, Холмщині та Підляшші в роки Другої світової війни. На сьогодні вже є понад 300 пам'ятних місць у всіх воєводства Республіки Польща²⁹¹ чи 198²⁹². У звітах УПА зафіксовано факти нападів та тортур українців у Ганачові,

²⁸⁹Богуміл З. Пам'ять про конфлікти й діалоги поляків із сусідніми народами в культурному ландшафті столиці Польщі. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2323-zuzanna-bogumil-pam-yat-pro-konflikti-j-dialogi-polyakiv-iz-susidnimi-narodami-v-kulturnomu-landshafti-stolitsi-polshchi>

²⁹⁰Rękas K. Pomniki Ofiar Rzezi Wołyńskiej staną kiedyś w każdym mieście polskich Kresów. *Mysł konserwatywna*. 2019. 27 lutego. URL: <https://myslkonserwatywna.pl/rekas-pomniki-ofiar-rzezi-wolynskiej-stana-kiedys-w-kazdym-miescie-polskich-kresow/> (дата звернення: 08.03.2021).

²⁹¹Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Володимир-Волинський район / упоряд. і авт. комент. І. Пушук. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011. С. 349.

²⁹²Ільошин І. Армія крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / НАН України, Інститут історії України. Київ, 2002. С. 243.

що на Перемишлянщині. Ця місцевість була одним з опорних пунктів польського підпілля, а від січня – і радянських партизан (зокрема, діяла група лейтенанта Бориса Крутікова з розвідувально-диверсійного загону Дмитрія Медведєва)²⁹³. Фінансування цього проекту взяло на себе Товариство ветеранів польської армії в Америці. Композиція монумента складається з орла заввишки 14 м з вирізаним на грудях хрестом, у якому вміщено тіло дитини, наколотої на вила. У нижній частині пам'ятника зображена сім'я у вогні: батько, мати з дитиною на руках і діти (хлопчик та дівчинка). За ними – фрагмент огорожі з штахетами, на які насаджено дитячі голови.

Інформація про пам'ятник вперше з'явилася в лютому 2017 р. й історія з його встановленням триває донині. Спочатку він мав бути зведений у Ряшеві (Rzeszów), однак очільник міста Тадеуш Ференц (Tadeusz Ferenc) відмовив, мотивуючи необхідністю збереження добрих українсько-польських відносин. Згодом монументом зацікавилася Товариство любителів Львова і південно-східних земель (Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich) із Єленої Гори (Jelenia Góra), яке подало проект до громадського бюджету. Однак і там його відхилили, не знайшовши локації для розміщення. За інформацією ЗМІ, цей пам'ятник хотіли встановити в місті Торунь (Toruń) – у Парку національної пам'яті, що мав постати на території єпархії з ініціативи о. Тадеуша Ридзика (Tadeusz Rydzik), духовника, засновника й директора радіостанції «Радіо Марія» та телевізійного каналу «Trwam». Варто звернути увагу, що в Торуні не потрібна згода місцевої влади, оскільки місце під пам'ятник не належить до категорії публічних. Проте згодом з'явилася пропозиція з Команчі, що вказує на можливу невдачу зі встановленням монумента і в Торуні. Документи щодо зведення пам'ятника жертвам Волинської трагедії до гміни Команчі подала приватна особа з Кракова. Як стверджує видання «Наше слово» із покликанням на неофіційні джерела, Рада гміни наразі не ухвалила жодного рішення.

Проект монумента викликав майже одразу негативну реакцію і в Україні, і в Польщі. У спільній заяві співголови депутатської групи з міжпарламентських зв'язків з РП Микола Княжицький та Оксана Юринець одразу заявили, що ініціативу розцінюють як «свідому політичну провокацію, яка має на меті принизити гідність українського народу, поглибити розбрат...»²⁹⁴. З критикою проекту виступив і почесний член Громадського комітету будови пам'ятника генерал Мирослав Гермашевський, заявивши про можливість іншого мистецького втілення ідеї²⁹⁵. Прикметно, що це ті ж особи, які виступили консультантами при підготовці скандального закону про ІНП. Автори і фундатори переконані, що мистецтво переможе,

²⁹³ Zych W. Monumentalny pomnik Andrzeja Pityńskiego «Rzeź Wołyńska»: artystyczna wizja zbrodni ludobójstwa ukraińskich nacjonalistów z OUN-UPA na narodzie polskim. *Kresy: należna prawda i pamięć, nie zemsta: materiały z konferencji zorganizowanej 7 lipca 2018 r. / red. pracy zbiorowej: K. Bąkała, W. Listowski, T. Skoczek. Warszawa: Muzeum Niepodległości, 2019. S. 199–209.*

²⁹⁴ Krzesimir Dębski o Pomniku Rzezi Wołyńskiej: Takich rzeczy robi nie wolno! URL: <https://dorzeczy.pl/tylko-na-dorzeczy/51534/Krzesimir-Debski-o-Pomniku-Rzezi-Wolynskiej-Takich-rzeczy-robic-nie-wolno.html> (дата звернення: 08.03.2021).

²⁹⁵ «Historycy w obronie pomnika rzezi wołyńskiej». URL: <http://www.radiomaryja.pl/informacje/wpolityce-pl-historycy-obronie-pomnika-rzezi-wołyńskiej/> (дата звернення: 08.03.2021).

адже найвизначніші перлини, спочатку відкинуті, пережили віки; а отже, цей витвір дочекається слухного часу²⁹⁶.

Восени 2011 р. у Холмі у сквері при алеї Маршалка Юзефа Пілсудського звели пам'ятник з ініціативи товариства «Пам'ять і надія». Автором монумента став скульптор з Белжця (Bełżyc) Вітольд Марцевіч (Witold Marcewicz). Головним елементом є фігура жінки-матері, яка виносить з палаючого будинку мертву дитину (вона отримала назву «волинської п'яти» / «Pięta Wołyńska»); біля її ніг сокира. На цоколі видно геральдичний знак міжвоєнної Волині – мальтійський хрест із п'ястівським орлом на ньому. Варто звернути увагу на напис, вміщений на цьому пам'ятнику. Його навряд чи можна вважати толерантним: «Пам'яті поляків, які були замордовані на східних територіях, жертв геноциду, здійсненого українськими націоналістами, членами ОУН-УПА у 1943–1945 рр., та тих братів-українців, які за порятунку поляків заплатили найвищу ціну» (Pamięci Polaków pomordowanych przez Ukraińskich Nacjonalistów – członków OUN-UPA oraz pamięci tych braci Ukraińców, którzy za ratowanie Polaków zapłacili cenę najwyższą).

У Любліні 25 листопада 2017 р. було встановлено «волинський пам'ятник», автором якого є місцевий муляр Вітольд Марцевіч (Witold Marcewicz). На ньому зображені людські обличчя, викривлені від страждань, та хрести; увінчує його герб міжвоєнного Волинського воєводства. Впадає у вічі декілька моментів, пов'язаних із цим монументом. По-перше, наріжний камінь на будову було освячено 14 жовтня 2017 р. (як відомо, українці саме в цей день відзначають чотири великі свята – день Пресвятої Покрови Пречистої Богородиці; день створення УПА; день Українського козацтва; день захисника України). По-друге, основний напис є далеким від толерантності, а репрезентує «мову ворожнечі» («На пошану поляків з Волині та південно-східних кресів, жертвам геноциду, вчиненого полякам українськими націоналістами у 1939–1947 рр., матерям і батькам, дітям і старшим, духовенству, знищеним з особливою жорстокістю лише за те, що були поляками»). По-третє, щонайменше здивування викликає використання висловів водночас папи Івана Павла II та одіозного кс. Тадеуша Ісаковича-Залеського. Тож навряд чи пам'ятник слугуватиме справі примирення між народами, як про це заявляли ініціатори побудови монумента.

Меморіалізація жертв українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни на обмежена територією Республіки Польща. На теренах України за останні десятиліття з'явилася низка однотипних пам'ятників на вшанування тих подій. Як згадував Марек Модерау (Marek Moderau): «Ще зі світлої пам'яті Анджеєм Пшевозніком я розробив багато таких пам'ятників для розміщення на місцях, де всіх тих людей було стерто з лиця землі: Гута Пеняцька, Лідавка, Борщівка. Там ми встановлювали гранітні монолітні хрести висотою в кілька метрів: триметрові монолітні гранітні хрести». Напис польською і українською мовою на них звучить: «З димом пожарів, з курявою братньої крові, до Тебе, Господи, волає цей голос. Корнель Уейський» і далі число жертв та назва поселення. Варто звернути увагу, що тоді наголошення на відповідальності «українських націоналістів» за вбивства польського населення не було. За доступною інформацією відомо, що впродовж майже двадцяти років Рада охорони пам'яті боротьби і мучеництва (Rada Ochrony

²⁹⁶Forest B., Johnson J. Monumental Politics: Regime Type and Public Memory in Post Communist States. *Post-Soviet Affairs*. 2011. Vol. 27. № 3. P. 282.

Рamięci Walk i Męczeństwa) та Товариство вшанування поляків, замордованих на Волині з осідком у Замості (Stowarzyszenie Upamiętnienia Polaków Pomordowanych na Wołyniu z siedzibą w Zamościu) встановили понад 30 великих металевих хрестів (заввишки 5–10 м) на місцях трагедій або ж на могилах. Зокрема, відомо про пам'ятні знаки у таких населених пунктах: Киселин (1992 р. – 5 хрестів і впорядкування цвинтаря та колективної могили), Олександрівка (1992), Порицьк/Павлівка (1995 р. – 3 хрести), Загаї (1995), Свійчів (1995), Горішин (1996 р. – 2 хрести), Полюхно (1996) Сілець (1996), Гуцін (1996), Бискупичі (1997), Тересин (1997), Домінополь (1997), Рудня (1997), Куповальче (1998), Глибочиці (1998), Бодячів (1998), Вербя (2001), Могильно (2001), Гнійно (2001), Святошин (2001), Галинівка (2001), Фундума (2001), Скірче (2003 р., впорядковано також цвинтар)²⁹⁷. Ідентичні за формулою написів є пам'ятники також у Плотичах, Шляхтинцях та ін.

Уже за умов ескалації «війни пам'ятників» (у жовтні–листопаді 2017 р.) відбулося «осучаснення пам'ятного знаку», який спорудили поляки своїм землякам у Немілі (Niemilia), де в роки Другої світової війни було спалене польське село (поблизу Бистричів Березнівського р-ну Рівненської обл.). Вперше на місці поховання обеліск з написом «Тут поховані 170 мешканців села Немілля, розстріляних українськими буржуазними націоналістами у 1943 році. Вічна пам'ять» з'явився ще 1980 р. з ініціативи колишнього мешканця села Яна Броневіцького (Jan Broniewicki). Нині ж за ініціативи польської громади м. Сарни за фінансової підтримки уряду РП були проведені роботи зі встановлення трьох хрестів на місці поховань. Між тим законність використання земельної ділянки викликає питання і стала предметом розгляду прокуратури. Щонайменше, як стверджують ЗМІ, не було отримано дозволу Державної міжвідомчої комісії у справах увічнення пам'яті учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій під керівництвом Святослава Шеремета²⁹⁸. Навіть у «хрестоматійній» польській роботі Владислава і Еви Семашків йдеться про вбивство українцями у селі Охнівка 12 поляків і 3 євреїв²⁹⁹.

На місці колишнього с. Домінополь (на межі Володимир-Волинського і Турійського р-ну) було встановлено знак із нічим не обґрунтованою цифрою – 490 полякам. У Домінополі, згідно з переписом, зробленим німцями, усього в селі мешкало 180 осіб³⁰⁰; у праці В. і Е. Семашків ми знаходимо дані про 250 жертв³⁰¹, де розташоване містечко.

Відкриття президентами України та Республіки Польща меморіалу українсько-польського примирення у с. Павлівка (Іваничівський район Волинської обл.) 2003 р., пам'ятника-меморіалу загиблим українцям у с. Павлокома (гміна Динів Ряшівського повіту Підкарпатського воєводства РП) 2006 р., участь президентів обох держав Віктора Ющенка та Леха Качинського у вшануванні жертв протистояння

²⁹⁷ Гук Б. Історична політика РОПБІМ. *Наше слово*. 2009. 25 січня.

²⁹⁸ Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Володимир-Волинський район. С. 113.

²⁹⁹ Царук Я. Фальсифікатори не вгамовуються. *Волинь*. 2011. 23 березня. С. 6.

³⁰⁰ Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років / Володимир-Волинський район. С. 143.

³⁰¹ Згідно з переписом населення РП 2011 р., до найчисленніших етнічних груп на території цього воєводства належать саме українці. Всього зафіксовано 13 тис. українських декларацій (9 тис. опитаних ідентифікували себе винятково з українством).

в Гуті Пеняцькій (Бродівський район Львівської обл.) є тим позитивним досвідом у сфері комеморації, який вартий наслідування.

Попри суперечки, які виникали щодо місць пам'яті, українській та польській сторонам вдавалося порозумітися. Варто нагадати, що в комуністичні часи у згаданій Павлівці постав пам'ятник із типовим написом українською мовою: «Радянським громадянам польської національності, які загинули від рук українських буржуазних націоналістів 12 липня 1943 р.». Напередодні 60-ї річниці українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни саме Павлівка була обрана місцем для офіційних заходів. І хоча до останнього тривали дискусії навколо написів на пам'ятнику примирення (через складнощі перекладу, які викликали протест з польського боку) та на польських могилах (щодо слова «замордованих», проти якого виступила українська сторона)³⁰², де лише за офіційними даними було вбито 366 українців (включно з жінками і дітьми). На кам'яному хресті (за первісним задумом це мала бути фігура жінки з дітям на руках, але поляки не погодилися) зафіксована кількість жертв без вказівки, що вбиті були українцями і від чийх рук вони «трагічно загинули». Саме цей пам'ятний знак став предметом міжурядових домовленостей, коли відкривали оновлений цвинтар Орлят у Львові. Зазначимо, що суперечки між поляками й українцями довкола можливості встановлення меморіалу в с. Павлокома та напису на ньому тривали декілька років. Тому сам факт відкриття пам'ятника у травні 2006 р. за участі президентів обох держав став символом здатності представників двох народів домовлятися та цивілізовано вирішувати найскладніші питання. З іншого боку, ситуація довкола відкриття пам'ятника в Павлокомі увиразнила, що польській стороні не вдалося позбутися упередженого ставлення до тих подій і продемонструвати готовність відійти від прищеплених стереотипів: українцям не дозволили збудувати пам'ятник за власним проєктом, на надгробній плиті не вказано, що там поховані саме українці. Ба більше – за кілька десятків метрів було встановлено своєрідний антипам'ятник – хрест у пам'ять про 11 поляків, які загинули «від рук українських націоналістів»³⁰³. За задумом автора, це мало стати місцем для тих, хто застарий, щоб їхати туди, пам'ятники стоять посеред стогектарового зораного поля,

³⁰² Павлокома – символ трагедії Закерзоння. Спогади / редкол.: О. Веремкович-Різник, Р. Різник. Львів: Друкарські куншти, 2005.

³⁰³ Zleceniodawcy, czyli byłej Radzie Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, bardzo zależało na tym, żeby na pomniku umieścić inskrypcję o inspiracji. Znalazła się tam więc informacja, że inspiracją dla rzeźby Chrystusa bez rąk była drewniana rzeźba Chrystusa znaleziona przez ukraińskich muzealników pod Lwowem. Leżała przez wiele lat na deszczu, właśnie bez rąk. Potęguje to jeszcze bardziej ukazanie upamiętnianej tragedii także przez cięcia na krzyżu. Ten krzyż, poprzez przesunięcia ustawionych na sobie w pionie bloków, miał odnosić się do ówczesnej tragedii i próby destabilizacji relacji, które były do tej pory między Polakami a Ukraińcami. Na płaszczyźnie przed kamiennym krzyżem są umieszczone nazwy miejscowości, które spalone przestały istnieć. Dopiero to pokazuje ogrom tej tragedii, kiedy uświadomimy sobie, że za każdą małą nazwą miejscowości kryją się dziesiątki czy nawet setki ludzi. To są naprawdę setki tysięcy tragedii. Chodzi przecież nie tylko o tych, którzy zostali zamordowani, ale także tych, którzy, nawet jeśli zdołali uciec, zostali deportowani czy przesiedleni (Marek Moderau, Jestem rzeźbiarzem prostym, który uprawia rzeźbę ręczną i spneumatyzowaną. <https://sztukapubliczna.pl/pl/jestem-rzezbierzem-prostym-ktory-uprawia-rzezbe-reczna-i-spneumatyzowana-marek-moderau/czytaj/111>) (дата звернення: 08.03.2021).

і до хреста серед того поля немає доступу. Як стверджено в офіційних документах, він є найбільшим пам'ятником жертвам волинської трагедії у Європі³⁰⁴.

Під час відкриття пам'ятника тогочасний президент Польщі Броніслав Коморовський наголошував, що «правда навіть тоді, коли вона болісна, не завдає шкоди. Правда, повністю усвідомлена й відповідно прожита, може дати великий шанс, щоб на фундаменті детального знання про цю драму відбулося польсько-українське примирення. Ми не хочемо пам'ятати наперекір будь-кому. Хочемо пам'ятати, щоб жити мудріше і краще будувати сусідство і співпрацю Польщі з Україною»³⁰⁵. Вперше це зробив президент України Петро Порошенко під час саміту НАТО 8 липня 2016 р., поклавши квіти та ставши на коліно. Тоді у мас-медіа згадували аналогічний жест 1970 р. німецького канцлера Вілья Брандта (Willy Brandt), який став на коліна перед пам'ятником Героям Варшавського гетто. З іншого боку, в деяких аналітиків цей крок викликав неоднозначну аналогію із Симоном Петлюрою: і той, і той був віддалений від зон реального українсько-польського протистояння на Західній Україні; обидва мали справу з московською агресією, яка диктувала необхідність якщо не поступок, то щонайменше співпраці з Польщею³⁰⁶. При чому повідомлення на цьому порталі з'явилося ще до того, як про нього дізналася місцева поліція. Однак навіть знана Єва Семашко, яка переконана у вчиненні українськими повстанцями геноциду поляків у роки Другої світової війни, не повірила у причетність української сторони. «Усі знаки на небі й на землі вказують на російські “лапки”. Сьогодні вранці я слухала радіо “Внет”, на якому Павел Боболович говорив, що відеозапис тої події з'явилися на You Tube з підписом, що це зробив “Правий сектор”. Натомість “Правий сектор” відхрестився від того. Що цікаво, у згаданому підписі була орфографічна помилка, якої українець не зробив би. Помилка вказувала на зв'язок з російською мовою...»³⁰⁷.

Далеким за резонансністю від суперечки за цвинтар Орлят у Львові, однак не менш емоційним виявилось відкриття польського цвинтаря у Гайовому (колись Пшебраже) Ківерцівського району Волинської області. Вперше питання щодо цього місця пам'яті постало у травні 1996 р. з ініціативи ветеранів Армії Крайової Анджая Жупанського, Владислава Толежика і голови Товариства польської культури на Волині Ірени Костецької. Після того, як кладовище відреставрували, були встановлені символічні траурні хрести, постало питання з його офіційним відкриттям. Каменем спотикання став самовільно встановлений напис на вході «Польське військове кладовище» та хрести із назвами 31 населеного пункту на Волині польською мовою. Тривалі перемовини між тодішнім головою Волинської обласної державної адміністрації Борисом Клімчуком, його заступником Петром Онищуком та керівником Ради увічнення пам'яті боротьби та мучеництва РП Анджеєм Пшевозніком, генеральним

³⁰⁴Богуміл З. «Пам'ять про конфлікти й діалоги поляків із сусідніми народами в культурному ландшафті столиці Польщі». URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2323-zuzanna-bogumil-pam-yat-pro-konflikti-j-dialogi-polyakiv-iz-susidnimi-narodami-v-kulturnomu-landshafti-stolitsi-polshchi> (дата звернення: 08.03.2021).

³⁰⁵«Крок до примирення: Порошенко поклав квіти до пам'ятника жертвам Волинської трагедії». *Український голос = Ukrainian Voice*. 2016. 18 липня. С. 3.

³⁰⁶На Украине злодеи осквернили памятник убитым СС «Галичина» и УПА полякам. URL: <http://regnum.ru/news/polit/2225090.html> (дата звернення: 08.03.2021).

³⁰⁷Там само.

консулом РП у Львові Пьотром Коновроцьким не давали результатів³⁰⁸. Виконком Озерської сільської ради (до якої належить нині територія цвинтаря) лише 27 вересня 2001 р. рішенням № 32 надав дозвіл на «облаштування кладовища у селі Гайове, де захоронені польські воїни і мешканці села Гайове та навколишніх населених пунктів, полеглих, померлих і закатованих в період Другої світової війни»³⁰⁹.

Одним зі знакових місць на Волині, пов'язаних з українсько-польським протистоянням, став Красний Сад (нині Михлинська сільська рада Горохівського району Волинської області). 18 квітня 2012 р. на місці поховання красносадівців на сільському цвинтарі був освячений пам'ятник із поіменним списком загиблих українців. Відрадно, що і на освяченні меморіального місця³¹⁰ 15 липня 2011 р. була освячена меморіальна дошка у пам'ять про українця Петра Базелюка, який під час Другої світової війни врятував поляка Мечислава Слоєвського та його сина Едварда. Його історію було описано у «Кресовій книзі справедливих»³¹¹ до 150³¹² таких місць пам'яті. До того ж в українському медіапросторі функціонує твердження про причетність до нелегальної комеморації Польської держави. Якщо до цього додати використання контраверсійних символів (наприклад, меч-Щербець як елемент Цвинтаря Орлят у Львові³¹³, травні 2015 р. Ще 2013 р. з'явилося звернення європосла від «Права і Справедливості» Томаша Поремби (Tomasz Poręba) до Ради охорони боротьби і мучеництва (ROPWiM) та місцевої влади щодо демонтажу цього монумента, він твердив: «ця нелегальна форма вшанування була побудована без консультацій з воєводським консерватором минулого і Радою охорони пам'яті боротьби та мучеництва»³¹⁴; у цьому контексті мимоволі напрашується аналогія з діями комуністичної влади у Ясьонці.

Потім була заява від Міністерства культури та національної спадщини Польщі, де згадували про незаконність пам'ятника на Грушовицькому кладовищі і стверджували, що «немає згоди на існування в громадському просторі пам'ятників, зведених із порушенням чинного польського законодавства, що прославляють УПА та метою яких є вшанування збройного формування, що несе відповідальність за злочини проти тисяч невинних польських громадян»³¹⁵. Розмірковуючи над

³⁰⁸Вербич В. Волинь: «гострі кути» польського впливу і пошанування пам'яті. *Луцький замок*. 1998. 24 вересня. С. 9.

³⁰⁹Добржанський О. Еволюція суспільно-історичних стереотипів у свідомості українців та поляків на прикладі опіки над місцями національної пам'яті. *Україна – Польща: історичне сусідство*: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Вінниця, 19–20 травня 2017 р.). Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 368.

³¹⁰Kowalów W. J. (ks.). Nowe krzyże wokół Hutu Stepańskiej. *Na Rubieży*. 2011. Nr 118. S. 19; Горошкевич Я. Волинь як хліб насущний. *Monitor Wołyński = Волинський монітор*. 2016. 29 Вересня. С. 2–3.

³¹¹Заява щодо нищення братської могили вояків УПА в Польщі УІНП. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2017/04/27/149744> (дата звернення: 08.03.2021).

³¹²Звіт за 2017 рік Голови Українського інституту національної пам'яті. URL: <http://www.memory.gov.ua/page/zvit-za-2017-rik> (дата звернення: 08.03.2021).

³¹³Гук Б. «Про пам'ять, яку ще треба вирити в камені». *Наше слово*. 2014. 16 листопада.

³¹⁴Zuchowicz K. Kamieni z pomnika UPA użył do... budowy dróg. Wójt z małej wsi na Podkarpaciu wywołał międzynarodowy skandal. URL: <http://natemat.pl/223393,rezstek-honoru-zesmy-sie-pozbyli-to-serwilizm-tak-konflikt-miedzynarodowy-widziany-jest-na-podkarpackiej-wsi> (дата звернення: 08.03.2021).

³¹⁵Pe Moskwa zapłaciła za zrujnowanie pomnika UPA w polskich Hruszowicach? URL: <https://informnapalm.org/pl/2600-autosave-v1/> (дата звернення: 08.03.2021).

сакраментальним запитанням «що робити?», znana американська журналістка, дружина експлави МЗС Польщі Родислава Сікорського Енн Еплбаум вважає, що плондрування українських місць пам'яті влада Варшави мусить визнати російською провокацією³¹⁶.

Людмила Стрільчук та Андрій Нінічук звернули увагу, що резонанс, який щоразу супроводжував у Республіці Польща відкриття та встановлення меморіалів, пов'язаних із волинською трагедією, був тим елементом, який не давав темі українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни зійти хоча б на час з поля суспільної уваги³¹⁷. «Перебіг суперечок про пам'ятники був складним не стільки через їхню природу, скільки через факт, що з обох боків виступали люди і групи, які продовжували відчувати себе жертвами історії»³¹⁸. Пам'ятні знаки, присвячені волинській трагедії, які встановлені та встановлюватимуться в Польщі й Україні, повинні бути для народів цих країн знаками перестороги від можливого повторення трагедії та оберегами для прийдешніх поколінь.

ПАМ'ЯТЬ–КУЛЬТУРА–ПОЛІТИКА: ІНСТИТУЦІЙНІ ФОРМИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ СПІВПРАЦІ

Злам ХХ і ХХІ ст. приніс в українсько-польські відносини нові виклики: поряд із дискусіями щодо історичної спадщини зміцнення потребувала інституційна складова міжнародних взаємин. Очевидна перспектива вступу Республіки Польщі до НАТО та ЄС схилила польські політичні та інтелектуальні еліти до формування чіткого зовнішньополітичного вектора: «Ідеї Єжи Гедройця і приклад згідного співжиття народів Речіпосполитої стали вказівниками для конкретних політичних проєктів. Спочатку йшлося про укладення низки трактатів про добре сусідство і правове підтвердження кордонів. Важливим було також поживалення економічної співпраці, повага до прав поляків за кордоном, можливість вільного перетину кордонів, співпраця локальних самоврядних громад, присутність польської культури в нових політичних умовах, охорона польської національної спадщини в сусідніх державах. Творилася прагматична політика з переліком конкретних завдань, сперта на ширшій візії, складовими якої були концепція Єжи Гедройця, гасло повернення до Європи (європейська інтеграція) і добре сусідство. В українсько-польських відносинах така політика отримала назву «стратегічне партнерство»³¹⁹. Проте вже через неповні два роки, 20 жовтня 2001 р., відомству змінили назву на Міністерство культури, яке функціонувало до 31 жовтня 2005 р.³²⁰.

³¹⁶ Nie dla pomników UPA w Polsce. URL: <http://forum.gazeta.pl> (дата звернення: 08.03.2021).

³¹⁷ Strzeżmy się matejkizacji «Wołyńia» i wojen o pomniki / A. Balcer, P. Kowal, W. Szablowski, Z. Parafianowicz i inne. *Dziennik Gazeta Prawna: prawo, biznes, polityka*. 2016. 14–16 października. S. A24–A25.

³¹⁸ Ісаєвич Я. Пам'ятник треба поставити на кордоні. *Віче*. 2003. 3 квітня. С. 2.

³¹⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 października 1999 r. w sprawie utworzenia Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. *Dziennik Ustaw*. 1999. Nr 91. Poz. 1014.

³²⁰ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 października 2005 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie utworzenia Ministerstwa Kultury. *Dziennik Ustaw*. 2005. Nr 220. Poz. 1885; Зазначимо, що ініціативи зміни назви міністерства були зумовлені політично – вираз «національна спадщина» в назві міністерства з'являвся за консервативних урядів Єжи